

Ю. І. Коломоєць

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОГЛИБЛЕННЯ КОНФЛІКТУ В СЕРЕДОВИЩІ РОСІЙСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ ПІСЛЯ І З'ЇЗДУ «СОЮЗУ РОСІЙСЬКИХ СОЦІАЛ- ДЕМОКРАТІВ»

Висвітлено причини та хід конфлікту в середовищі російської соціал-демократичної еміграції після І з'їзду «Союзу російських соціал-демократів за кордоном».

Ключові слова: соціал-демократія, еміграція, «Союз російських соціал-демократів».

Освещены причины и ход конфликта в российской социал-демократической эмиграции после I съезда «Союза российских социал-демократов за границей».

Ключевые слова: социал-демократия, эмиграция, «Союз российских социал-демократов».

Підсумком І з'їзду «Союзу російських соціал-демократів за кордоном» стало послаблення ролі групи «Визволення праці» в РСДРП через відмову від редагування видань «Союзу» і посилення позицій «молодої» еміграції в особі прихильників «економістського» напрямку в робітничому русі. Вивчення проблеми взаємовідносин всередині політичних партій є актуальним, з нашої точки зору, оскільки і в наш час подібні конфлікти не є рідкістю, а спосіб вирішення ситуації наприкінці 1890-х рр. може слугувати певним взірцем для нинішніх партій.

У радянській історіографії події після І з'їзду «Союзу» отримали в цілому однозначне тлумачення. У роботах Я. Воліна [2], Є. Ольховського [11], П. Лепешинського [10], Л. Ширікова [20] головною ідеєю було відстоювання правильності позиції групи «Визволення праці» в її боротьбі з опортунізмом керівних органів «Союзу російських соціал-демократів», а також критика «економізму» в російському соціал-демократичному русі. В основі концепції радянських істо-

риків лежали положення із праць В. Леніна, у тому числі «Протесту російських соціал-демократів», в якій зазначалося, що «в останній час серед російських соціал-демократів помічаються відступи від тих основних принципів російської соціал-демократії, які були проголошені як її засновниками та передовими борцями-членами групи «Визволення праці», так і соціал-демократичними виданнями російських робітничих організацій 90-х років... Російські соціал-демократи повинні оголосити рішучу війну колу ідей, які знайшли своє вираження в «сredo» [праця К. Кускової, в якій викладено основні положення ідей німецького соціал-демократа Е. Бернштейна про переваги економічної боротьби робітничого класу. – *Ю. К.*]» [8, с. 165]. Що стосується сучасної історичної літератури, то слід зазначити, що проблема боротьби з «економізмом» наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вважається повністю вичерпаною в попередній період і тому не являє собою предмета досліджень науковців. Ось чому ми вирішили присвятити статтю об'єктивному розгляду подій, які мали місце наприкінці 1898–1899 рр.

Слід зазначити, що отримавши перемогу на І з'їзді «Союзу російських соціал-демократів», представники «молодої» еміграції спробували її зміцнити за рахунок посилення свого впливу у емігрантських колоніях у Західній Європі і, в першу чергу, Швейцарії. Так, наприкінці 1898 р. в усі міста, де знаходилися значні скупчення російської молоді, було розіслано листівку під назвою «Резолюції та інструкції, дані редакції з'їздом членів «Союзу російських соціал-демократів» в 1898 році». У цьому документі підкреслювалося, що «економічна боротьба робітничого класу є основою масового робітничого руху... Редакція повинна з'ясувати, що економічна боротьба – це головна умова зростання масового робітничого руху і є в той же час найбільш могутнім засобом широкого політичного впливу на маси» [7, арк. 1]. Під редакцією в даному випадку мається на увазі група людей з «молодої» еміграції (Б. Кричевський, П. Теплов, В. Іваньшин), яким було доручено налагодити видання нового друкованого органу «Союзу». У цей момент позиції прихильників групи «Визволення праці» в Росії були значно послаблені в той час, як послідовники «економізму» отримували набагато більшу підтримку з боку соціал-демократів на батьківщині. Причини цього явища крилися у тому, що, по-перше, успіхи робітничого руху наприкінці 1890-х рр. були пов'язані саме з економічними питаннями, по-друге, багатьох провідних діячів РСДРП, які відстоювали пріоритет саме політичної боротьби, як-то В. Леніна, О. По-

тресова, Ю. Мартова та ін., було заарештовано та засуджено до різних термінів заслання. Цікавим видається зауваження В. Леніна про значення страйків у Росії, зроблене саме у 1899 р. «Робітничі страйки, – писав він, – зробилися в Росії в останні роки надзвичайно частими. Не залишилося жодної промислової губернії, де не було б по декілька страйків. А у великих містах страйки не припиняються взагалі» [9, с. 288].

Нове покоління соціал-демократів було набагато гірше підготовлене теоретично і в цьому полягала велика провина саме групи «Визволення праці», яка не змогла налагодити транспортування в Росію своєї літератури. Як зазначалося в листі відомого діяча народництва Л. Бейтнера в березні 1899 р. рішення про зміну редакції відбулося «під впливом вимоги із Росії, з якого видно, що російські члени «Російської соціал-демократичної робітничої партії» не поділяють поглядів Плеханова і, взагалі, невдоволені його редакторством» [5, спр. 6. ч. 359, арк. 5]. Падіння популярності групи «Визволення праці» визнає й активний учасник революційного руху, а згодом історик і партійний публіцист П. Лепешинський, який у своїй роботі «Економісти» був змушений підкреслити, що «У «молодих» була... перевага у тому, що більшість з них недавно приїхала з Росії, вела жваву переписку з друзями й товаришами по роботі, що залишалися на місцях, і користувалися моральною та матеріальною підтримкою місцевих організацій» [10, с. 25].

Отже, з початку 1899 р. ситуація для групи «Визволення праці» та її нечисельних прихильників в еміграції складалася вкрай важкою. У цих умовах Г. Плеханов та його товариші зайняли позицію по можливості ускладнити роботу «молодої» еміграції в організації нового друкованого органу, який би пропагував їх погляди. Перш за все це торкнулося проблеми з друкарнею в Женеві, де видавалася соціал-демократична література. Так, навесні 1899 р. розпочалися переговори щодо передачі типографії новій редакції. Група «Визволення праці» відмовилася оплачувати борги старої редакції, що ставило нових видавців у вкрай тяжке становище. Заслуговує на увагу мотивування з боку П. Аксельрода подібної відмови. Борги, які накопичилися, стали можливими внаслідок «ворожості та наклепів» з боку «молодої» еміграції, що підірвало «виробничу діяльність» всередині «Союзу» [17, спр. 28, арк. 1]. Таким чином, нова редакція повинна була знайти і сплатити боргів на суму приблизно у 300 франків. Іншими звинуваченнями до групи «Визволення праці» та її прихильників, осо-

бисто до колишнього завідувача друкарні. І. Блюменфельда, були затримки в передачі шрифтів, що призвело до невидання друкованого органу «Рабочее дело», умисної затримки випуску літератури взагалі [17, спр. 29, арк. 12]. Слід підкреслити, що, незважаючи на виправдання І. Блюменфельда, в подібні речі можна повірити, особливо знаючи його дії у майбутньому, коли він у вересні 1903 р. саботував передачу друкарні більшовикам.

У зв'язку з заборгованістю, що виникла та яка суттєво ускладнювала налагодження нових видань, наступною проблемою у взаємовідносинах «старої» та «молодої» еміграції стало отримання від російських соціал-демократів із США для групи «Визволення праці» 700 франків, які могли б вирішити питання сплати боргів. Але Г. Плеханов та П. Аксельрод відмовилися віддати гроші новій редакції, мотивуючи це тим, що гроші надійшли саме групі, а не «Союзу» і потрібна згода товаришів із Америки для передачі коштів «молодій» еміграції [13, с. 77]. Вирішення цього питання постійно відкладалося і, на нашу думку, гроші так і не було передано.

Позиція групи «Визволення праці» та її прихильників призвела до того, що перший номер «Рабочего Дела» вийшов лише у квітні 1899 р. тоді, як редакційний портфель був переповнений ще у березні. Так, до 5 березня 1899 р. для № 1 «Рабочего Дела» надійшли програмна стаття редакції, складена на основі резолюцій з'їзду РСДРП, статті «Сучасне становище на Заході», «Боротьба царського уряду з «буйством та свавіллям» селян», «З приводу «мирної» пропозиції царя», кореспонденції з Петербурга, Тули, Катеринослава, з Урала, Полтави, Києва, Риги, Пермі, всього – 29 найменувань [15, спр. Е.3.84, арк. 1]. Затримка з виданням привела до того, що частина матеріалів була забрана авторами, а інша – продовжувала чекати свого часу. У цілому політика групи «Визволення праці» дала результат. Про це свідчить лист одного з керівників «Союзу» Ц. Копельзона, в якому зазначалося, що «звідусіль невдоволення, дуже погано йдуть справи в «Союзі». Значною мірою в цьому винна редакція через свою крайню повільність у роботі» [17, спр. 23, арк. 13]. Один із лідерів «Союзу» П. Теплов у листі Б. Кричевському навесні 1899 р. також підкреслив, що «не випустивши до сих пір «Рабочее Дело», нова редакція дуже оскандалилася в очах російських робітників» [17, спр. 24, арк. 3].

Паралельно деструктивним діям «стара» еміграція здійснювала кроки у напрямі консолідації своїх сил. Характерними рисами політики Г. Плеханова та П. Аксельрода були постійні публічні звинувачу-

чення противників у опортунізмі, бернштейніанстві, відмові від політичної боротьби. Слід зауважити, що подібна критика була розрахована не тільки на прихильників в Росії, але й на соціал-демократів Західної Європи. Про це свідчить лист одного з лідерів «молодої» еміграції В. Акімова Б. Кричевському – одному з редакторів «Рабочего Дела» – у вересні 1899 р., в якому він підкреслює, що «головна неприємність, яку потрібно очікувати – це плеханівські «викриття» у всіх органах європейської соціал-демократії» [17, спр. 31, арк. 7]. З іншого боку, принципова позиція Г. Плеханова в питаннях співвідношення політичної та економічної боротьби повинна була сприяти об'єднанню його прихильників і в Росії. Так, соціал-демократ В. Курнатовський в листі до О. Окулової у грудні 1899 р. відверто пише про неможливість поблажливого ставлення до бернштейніанства в Росії [1, с. 61]. А видатний діяч польського та міжнародного соціалістичного руху Р. Люксембург у листі Я. Тищі повідомляла, що обов'язково напише статтю про шкodu бернштейніанської ідеї для російської соціал-демократії [14, с. 104]. З метою об'єднання прихильників революційної соціал-демократії в Петербург, за сприяння Л. Калмикової, приїхала В. Засулич [16, спр. 52, арк. 24]. Водночас слід зауважити, що сам Г. Плеханов визнавав, що в новій редакції «Рабочего дела» із трьох редакторів Б. Кричевський та П. Теплов не були «економістами», до яких можна було віднести лише В. Іваньшина [19, с. 45].

Протягом 1899 р. відносини між «старою» та «молодою» еміграцією стрімко погіршувалися. Можна відзначити, що єдиним предметом, який продовжував іноді об'єднувати соціал-демократів в еміграції, була боротьба з неонародництвом, а саме із «Закордонним союзом соціалістів-революціонерів», створеним Х. Житловським у Берні у 1894 р. Про це свідчать листи одного з керівників «Союза» Ц. Копельзона Г. Плеханову влітку 1899 р. [4, с. 148–153]. Якщо ж проаналізувати все доступне нам листування між адміністрацією «Союза російських соціал-демократів» та Г. Плехановим і П. Аксельродом, то можна дійти висновку, що нічого, крім взаємних звинувачень, у цих листах немає. Саме тому дещо дивними видаються слова з листа Г. Плеханова керівництву «Союза» 17 вересня 1899 р., в якому він оголошує про «припинення тих дружніх стосунків, які існували до сих пір між нами» [19, с. 177].

Отже, восени 1899 р. група «Визволення праці» пішла на відкритий розрив з «молодою» еміграцією. Це стало можливим, з точки зору закордонної агентури Департаменту поліції, тому, що на кінець

року позиції групи стали посилюватися в Росії в середовищі соціал-демократів [4, с. 324]. Враховуючи ситуацію, що складалася тепер не на користь «молодої» еміграції, її представники були змушені у вересні розпочати перемовини з групою «Визволення праці». Г. Плеханову та його прихильникам було запропоновано 2 тис. франків у рік на видання власної літератури; друкарня «Союзу» зобов'язувалася друкувати самостійні видання групи «Визволення праці» у розмірі 20 аркушів у рік накладом 2 тис. примірників. У відповідь Г. Плеханов зажадав прийняття до складу «Союзу російських соціал-демократів» шість нових членів – прихильників «Визволення праці», а також запровадження практики, коли прийом кожного нового члена організації супроводжувався б обов'язково відповідним прийомом прихильника групи. Необхідно проаналізувати кількісний та персональний склад «Союзу» з метою з'ясувати, наскільки він дійсно мав перекіс у бік «молодої» еміграції. На кінець 1899 р. всього в організації налічувалося 23 члени, з яких 8 осіб були прихильниками групи «Визволення праці», а 15 – «Рабочего Дела» [15, спр. Н.6.171, арк. 1]. Крім того, Г. Плеханов озвучив вимогу повернути групі «Визволення праці» всі видання, які були зроблені до виникнення «Союзу російських соціал-демократів» [17, спр. 31, арк. 2]. У проекті угоди, запропонованої групою «Визволення праці», яка більше нагадувала ультиматум, зазначалося також встановлення такого порядку виборів адміністрації, при якому кожні півроку прихильники групи мали б більшість [18, с. 379–380]. Такі надмірні, з точки зору адміністрації «Союзу», вимоги унеможливили подальше продовження переговорів.

Таким чином, 17 вересня 1899 р. Г. Плеханов у листі В. Акімову, Ц. Копельзону та І. Мілю оголосив, що група «Визволення праці» розриває всі стосунки з адміністрацією «Союзу російських соціал-демократів за кордоном» і вимагає повернути друкарню та всі видання, які були здійснені до листопада 1898 р. [19, с. 177]. Задля справедливості слід підкреслити, що від старої друкарні на той час вже нічого не залишилося, а новий шрифт було придбано за допомогою цюріхського гуртка [15, спр. В.223.14, арк. 1]. З метою виправдати свої дії Г. Плеханов написав статтю «Історія розколу в «Союзі російських соціал-демократів», де ґрунтовно виклав як причини розколу, так і завдання революційних марксистів. Стаття закінчувалася словами, які були повністю втілені в життя, а саме: «розрив став неминучим» [19, с. 46]. Представники «Союзу» в особі Ц. Копельзона намагалися умовити Г. Плеханова повернутися за стіл переговорів, вважаючи цілком справедливо, що розкол послабить позиції соціал-демократів узагалі

та їх боротьбу з неонародниками в особі соціалістів-революціонерів [4, с. 152]. Але всі зусилля виявилось марними.

Аналізуючи ситуацію, що склалася в «Союзі» наприкінці 1899 р., слід звернути увагу на те, що Г. Плеханов та його прихильники в момент розриву відносин діяли дещо авантюрно, розраховуючи на підтримку соціал-демократів у Росії, однак нічого подібного не сталося. У листі до Г. Плеханова один із найстаріших емігрантів Б. Членов у листопаді 1899 р. зазначав, що за свідченнями соціал-демократів, які нещодавно прибули з батьківщини, більша частина організацій продовжувала підтримувати «рабочедельцев». «Організації ці, – писав Б. Членов, – не розуміють, для чого група «Визволення праці» роздмухує чвари в той час, коли принципових розбіжностей між групою і молодими не видно. Я вважаю, що за них заступляться більшість російських організацій і на їх боці буде вся чи майже вся публіка за кордоном» [12, с. 280]. Складність становища визнавав і сам Г. Плеханов, який у грудні 1899 р. писав у США С. Інгерману про те, що «наше становище тепер важче, ніж коли-небудь» [6, с. 10].

Підводячи підсумок опису конфлікту в середовищі російської соціал-демократичної еміграції, необхідно все ж спробувати встановити причини таких напружених відносин. Якщо вважати, що принципових розбіжностей між сторонами не було, то на перший план виступає саме особистісний фактор, а саме несприйняття одних іншими. Це, як і раніше, виявлялося у зверхності членів групи «Визволення праці» по відношенню до молодшого покоління емігрантів. Як зазначала В. Засулич, «літературу для російської «маси» вони [«молоді» емігранти. – *Ю. К.*] випустили з рук... а та третьосортна [підкреслено нами. – *Ю. К.*] література для інтелігенції, якою вони займаються, зразу б набридла, як тільки з'явилася б справжня інтелігентська література» [4, с. 243]. Та ж В. Засулич у вересні 1899 р. у листі до Л. Дейча із зневагою пише, що «розлучилися ми тут з тутешніми. Головний контингент їх «патріоти Мінсько-Віленської батьківщини» [3, с. 264]. Головним докором з боку групи по відношенню до редакторів «Рабочего дела» було те, що вони намагалися примирити на сторінках журналу прихильників як революційного марксизму, так і «економістів», що було, з точки зору перших, неприпустимим [15, спр. В. 272.3, арк. 3].

Такі взаємовідносини, несхильність однієї з сторін до компромісу, неминуче повинні були призвести до повного розриву, що й трапилось у квітні 1900 р. на II з'їзді «Союзу російських соціал-демократів за кордоном».

Бібліографічні посилання

- 1 В революционной ссылке. Документальная хроника / сост. И. Окулова. – Красноярск : Краснояр. кн. изд-во, 1971. – 288 с.
2. **Волин Я. Р.** Борьба В. И. Ленина против оппортунизма за создание и укрепление партии нового типа (1894–1904 годы) / Я. Р. Волин. – Пермь : Перм. кн. изд-во, 1965. – 661 с.
3. Группа «Освобождение труда»: Из архивов Г. В. Плеханова, В. И. Засулич и Л. Г. Дейча / под ред. Р. М. Плехановой. – М. ; Л. : Госиздат, 1926. – Сб. 4. – 418 с.
4. Группа «Освобождение труда»: Из архивов Г. В. Плеханова, В. И. Засулич и Л. Г. Дейча / под ред. Р. М. Плехановой. – М. ; Л. : Госиздат, 1928. – Сб. 6. – 342 с.
- 5 Державний архів Російської Федерації. – Ф. ДП. ОО. 1898.
6. Документы Г. В. Плеханова // Исторический архив. – 1956. – № 6. – С. 3–28.
7. Институт социологии РАН. Фонд архівного зберігання. ЦДЛ1-192/1899-І-1. Резолюции и инструкции, данные редакции съездом «Союза Русских социал-демократов» в 1898 г.
8. **Ленин В. И.** Протест российских социал-демократов / В. И. Ленин. – Полн. собр. соч. – Т. 4. – С. 163–176.
9. **Ленин В. И.** О стачках // В. И. Ленин. – Полн. собр. соч. – Т. 4. – С. 288–298.
10. **Лепешинский П. Н.** Экономисты / П. Н. Лепешинский. – М. : Молодая гвардия, 1930. – 48 с.
11. **Ольховский Е. Р.** Ленинская «Искра» в Петербурге / Е. Р. Ольховский. – [Л.]: Лениздат, 1975. – 359 с.
12. Первая марксистская организация в России – группа «Освобождение труда». – 1883–1903. Документы, статьи, материалы, воспоминания / под ред. И. Н. Курбатовой. – М. : Наука, 1983. – 424 с.
13. Переписка Г. В. Плеханова и П. Б. Аксельрода : в 2 т. / под ред. Р. М. Плехановой. – М. : Издание Р. М. Плехановой, 1925. – Т. 2. – 304 с.
14. Р. Люксембург и российское рабочее движение (К 100-летию со дня рождения Розы Люксембург) // Вопросы истории КПСС. – 1971. – № 3. – С. 103–112.
15. Російська національна бібліотека. Архів будинку Плеханова. – Ф. 1093.
16. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 12, оп. 1.
17. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 283, оп. 1.
18. Социал-демократические движения в России. Материалы. – М.; Л. : Госиздат, 1928. – Т. 1. – 410 с.
19. Философско-литературное наследие Г. В. Плеханова : в 3 т. – М. : Наука, 1973. – Т. 1. – 415 с.
20. **Шириков Л. В.** Борьба В. И. Ленина против ревизионизма в период создания марксистской партии в России (1894–1904 гг.) / Л. В. Шириков // Из истории борьбы ленинской партии против оппортунизма : сб. ст. – М. : Мысль, 1966. – С. 41–81.

Надійшла до редколегії 12.01.2014